

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 341.231:355.02:340.130.56

*Алексеевко І. В., Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Курас А. І., Київський національний університет харчових технологій*

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В даній статті розглядаються поняття «безпека», «національна безпека», концепції та види національної безпеки крізь призму викликів та загроз глобалізації.

Як відмічають автори, в силу трансформації відносин між державою, суспільством і громадянином, а також під впливом процесів демократизації категорія «безпека» наповнюється новим змістом, змінюється її парадигма.

Політичний простір сучасного світу не одноманітний, існування в ньому безлічі демократичних і авторитарних практик створює варіативність як в розумінні безпеки, так і в формуванні системи її забезпечення. У зв'язку з цим переосмислення методологічних і концептуальних основ національної безпеки в контексті процесів глобалізації сучасних державах є надзвичайно актуальним.

Ключові слова: *суверенітет, держава, безпека, національна безпека, політична система, загрози національній безпеці, глобалізація, військова безпека, інформаційна безпека.*

Активне розгортання процесів глобалізації, результатом яких стала трансформація інституту національної держави, суверенітету, що в свою чергу актуалізувало проблеми національної безпеки в міжнародному масштабі, є одними з найпомітніших феноменів світового розвитку на початку третього тисячоліття.

Посилення наукового інтересу до осмислення цих процесів зумовлене особливостями розвитку інституту національної держави й трансформацією державного суверенітету й характеризується зміною світоглядних парадигм. Вітчизняна політична думка продовжує науковий дискурс ролі та місця національної держави в сучасному світі, який міг би узгоджуватися з реаліями глобалізації, і зокрема її викликами, поглибленням політичних і економічних суперечностей, зростанням взаємозалежності етносів, націй, держав, появою нових акторів політичного життя. Адже глобалізація – це діалектичний процес, що поєднує тотожність і відмінність, універсалізм та партикуляризм.

Глобалізація задає нові рамки світового розвитку, в яких цивілізації, регіони, національні держави формують сучасну історію та ідентичність – національну, державну, політичну, соціальну, культурну.

Намагаючись осмислити особливості розвитку національної держави й суверенітету в умовах «розколотої цивілізації», дослідники опинилися перед досить слабкою розробленістю й низьким рівнем проблематизації даного напрямку у вітчизняній політичній науці, практичною відсутністю праць, присвячених вивченню інституту національної держави, суверенітету й національної безпеки в контексті процесів глобалізації в їх тісному взаємозв'язку [4, с.57].

Протягом століть цінність категорії безпеки і необхідність в ній були і залишаються головними цінностями особистості, суспільства і держави в цілому. Проблеми безпеки різного рівня посідають сьогодні практично головне місце в політико-правовому дискурсі.

На парадигму національної безпеки, неоднозначно впливають також глобалізації зокрема: трансформація суверенітету держави, інформаційно-технологічний прорив, посилення взаємозв'язку держав, економічна інтернаціоналізація, розвиток науки, медицини, промисловості.

В силу прискорення темпів глобалізації дедалі помітнішими стають її негативні наслідки: загострилася екологічна та енергетична проблеми, з'явилися нові виклики суверенітету – кіберзлочинність, посилилися міжетнічні, міжконфесійні та інші конфлікти, не втрачає своєї

гостроти проблема тероризму та сепаратизму. Всі виклики і загрози глобалізації розширили простір безпеки: сьогодні він включає не лише питання військової й державної безпеки, а й практично безпеку всіх сфер людської життєдіяльності [1, с. 92-93].

Тому можна констатувати, що в силу трансформації відносин між державою, суспільством і громадянином, а також під впливом процесів глобалізації, категорія «безпека» наповнюється новим змістом, змінюється її парадигма.

Центральним елементом оновленої парадигми стає особистість. У зв'язку з цим, необхідність переосмислення методологічних і концептуальних основ національної безпеки в контексті процесів глобалізації сучасних державах, є надзвичайно актуальним. Гарантія безпеки, як однієї з центральних функцій держави, обумовлено особливостями політичного режиму, який визначає основні пріоритети політики безпеки [3, с. 44]. Політичний простір сучасного світу не одноманітний, існування в ньому безлічі демократичних і авторитарних практик створює варіативність як в розумінні безпеки, так і в формуванні системи її забезпечення. Більшість держав на планеті повністю або частково демократичні. Це викликано тим, що демократія є ефективним механізмом пошуку, селекції та відбору політичних рішень, а також реалізації ініціатив окремих громадян, соціальних груп і громадських об'єднань, в тому числі з питань забезпечення безпеки держави, суспільства, особистості. Однак, під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, в різних типах демократичних режимів формуються такі системи національної безпеки і способи її забезпечення, які не завжди відповідають ідеальним уявленням про демократію. Нові небезпеки і загрози глобалізації змушують навіть усталені демократичні держави обмежувати свободи і права людини, відходити від демократичних ідеалів. Парадокс, однак, полягає в тому, що ці ситуативні обмеження стають нормою і екстраполюються на повсякденне життя. Відступ від демократичних принципів в ім'я забезпечення безпеки, збереження суверенітету держави, в кінцевому рахунку, створює небезпеку і загрозу як для людини, так і для суспільства й держави в цілому. Тому перед сучасними дослідниками «безпекової» тематики стоїть завдання пошуку балансу між демократією, глобалізацією і безпекою, а також виявлення особливостей системи її забезпечення в нових геополітичних реаліях.

Для дослідження проблем національної безпеки держави і факторів, що впливають на неї вагоме значення мають роботи вітчизняних та закордонних дослідників: Анохіна М., Горбуліна В., Копійки В., Дворкіна В., Пугачова В., Позднякова А., Модестова С., Лукашука І., Андріанова В., Попова В., Гаджиева К., Фісенко П., Фролова К., Кременюка В., Урсула А., Сліпченко В., Азроянца Е., Кузнецова В. та ін.

Аналіз змісту робіт вказаних дослідників свідчить про те, що вітчизняна та зарубіжна наука оперує певним емпіричним та теоретичним науковим масивом для аналізу процесів забезпечення національної безпеки, але поки що вони не створюють єдиного змістовного поля дослідження сучасних проблем національної безпеки держав.

Аналіз еволюції підходів до розуміння безпеки показав, що відбувається розширення предметного поля національної безпеки. Сучасні тенденції глобалізації пов'язують рівні безпеки в єдину мережеву структуру, де рівноправне значення має глобальна, міжнародна, державна й особиста безпека. Система забезпечення національної безпеки розглядається як системно-організована діяльність органів, сил, матеріальних ресурсів держави, різних організацій, громадян, що вирішують завдання щодо запобігання, усунення та ліквідації зовнішніх і внутрішніх загроз по відношенню до тих, чи інших об'єктів безпеки. В основі системи забезпечення національної безпеки сучасних держав лежить концепція національної безпеки, еволюційна зміна якої тісно пов'язана, з одного боку - з процесами глобалізації в світі, з іншого - зі зростанням ролі цінностей інститутів міжнародного права, а не військової сили. [9, с.31]

У зв'язку з існуванням загроз національній безпеці і динамічним розвитком держави і суспільства, існує необхідність комплексного вивчення і переосмислення питань, що стосуються теоретичних та практичних аспектів національної безпеки, для вироблення нових стратегій протистояння загрозам і викликам національній безпеці в умовах глобалізації.

Тому в даній площині розгляду національної безпеки доречним буде науковий аналіз колосального історичного досвіду, наукового обґрунтування національних пріоритетів держав, а також врахування того факту, що відбулася зміна філософсько-світоглядних, політико-правових

уявленнь про безпеку в цілому, що знайшло відображення в концепціях забезпечення національної безпеки в різні історичні періоди.

Перші концепції, що стосуються змісту понять «безпека», «національна безпека», «державна безпека» з'явилися ще наприкінці XIX – на початку XX ст. Відомі українські громадсько-політичні діячі, історики – М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко та багато інших в умовах бездержавності української нації зуміли у низці фундаментальних досліджень окреслити основні віхи українського народу, проілюструвати фактори, які загрожували безпеці Київської Русі, Галицько-Волинській державі, а також Гетьманщині, привели до занепаду цих держав.

У цей же період українська політологічна та історична думка зазнали значного впливу антиукраїнського законодавства російського царату у національно-культурній сфері, що надовго загальмувало державотворчий поступ, а отже на науковому рівні унеможливило дослідження комплексу проблем пов'язаних із національною безпекою.

Ситуація для українських вчених суттєво не змінилася й напередодні Першої світової війни, хоча відзначимо, що під впливом поляризації Європи (зумовлено діяльністю двох військово-політичних блоків – Антанти та Троїстого Союзу), у Російській імперії все більше ваги у широких колах громадськості приділялося проблемі «безпеки імперії», захисту громадян перед можливим військовим конфліктом.

Проте у складних суспільно-політичних умовах російський царат не гарантував безпеку етнічним меншинам держави, дбаючи, передусім, про росіян. Ще у 80 – 90-х рр. XIX ст. уряд розпочав дискримінацію німецьких колоністів – їм заборонялося мати власність і селитися за межами міських поселень. Більше того, місцева влада нерідко виселяла німецьких колоністів, які орендували землю згідно зі словесними договорами, забороняла представникам цього народу відкривати нові фабрики, заводи, орендувати підприємства [14, с.79-80].

На початку Першої світової війни у науковому обігу все частіше зустрічаємо термін «безпека» у зовнішньополітичному контексті, що звичайно зумовлено військовим конфліктом. Значне зацікавлення громадськості починають викликати заходи влади щодо забезпечення безпеки громадян у військових умовах, зовнішні загрози та внутрішньополітичні чинники, що загрожували суверенітету та цілісності Російської імперії. В іншій імперії – Австро-Угорській, у складі якої перебували західноукраїнські землі, існували значно кращі умови для національно-культурного розвитку українців, діяльності громадських організацій та політичних партій. Однак незважаючи на цей факт, термін «державна безпека» не розроблявся на науковому рівні українськими вченими, а поразка у державотворчих змаганнях Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) (1918 – 1919 рр.) унеможливили подальші теоретичні пошуки у наповненні реальним змістом цього поняття, адже у Другій Речі Посполитій міжвоєнного періоду XX ст. навіть термін «український» був заборонений на законодавчому рівні. Натомість польські дослідники продовжували теоретичні напрацювання у сфері «національної безпеки». У Другій Речі Посполитій осередком безпекознавчих досліджень стала низка наукових установ, серед яких – Інститут дослідження національних справ та Східний інститут. На сторінках їх друкованих органів – «Sprawy Narodowościowe», «Wschód/Orient», «Biuletyn Polsko-Ukraiński» – часто аналізували міжнародні відносини в Центральній-Східній Європі, зовнішню політику Польщі, а також деякі аспекти т. зв. «орієнтацій» українського політикуму. Серед польських авторів відзначимо фаховість та обґрунтованість розвідок Є. Гедройця, В. Бончковського, А. Бохенського та інших дослідників [12, с. 44].

Щодо Наддніпрянщини, нова сторінка у безпекознавстві започатковується після більшовицького перевороту в Російській імперії – невизнання держави європейськими країнами, боротьба на внутрішній арені із національними рухами та політичною опозицією, бажання поширити комуністичні ідеї на інші держави фактори привели до початку масового використання цього терміну в тогочасних нормативно-правових актах. Проте тільки у 1934 р. термін «державна безпека» набув нового політичного підтексту, що пов'язано із утворенням при НКВС СРСР Головного управління державної безпеки.

У 1936 р. термін «державна безпека» введено до Конституції СРСР. Зокрема ст. 14 Основного закону констатувала, що до відання Союзу Радянських Соціалістичних Республік в особі його найвищих органів державної влади та органів державного управління підлягають:

- а) представництво СРСР у міжнародних зносинах, висновок, ратифікація і денонсація договорів СРСР з іншими державами, встановлення загального порядку у взаєминах союзних республік з іноземними державами;
- б) питання війни і миру;
- в) прийняття до складу СРСР нових республік;
- г) контроль за додержанням Конституції СРСР і забезпечення відповідності Конституцій союзних республік з Конституцією СРСР;
- д) затвердження змін кордонів між союзними республіками;
- е) затвердження утворення нових автономних республік і автономних областей у складі союзних республік;
- ж) організація оборони СРСР, керівництво всіма Збройними Силами СРСР, встановлення керівних основ організації військових формувань союзних республік;
- з) зовнішня торгівля на основі державної монополії;
- і) охорона державної безпеки [10, с. 67].

У цей же період сформовано перші радянські наукові т. зв. «безпекові школи». Учені починають тлумачити «державну безпеку» як «стан непорушності суспільного-політичного устрою» та комуністичного режиму загалом, територіальної цілісності країни у контексті внутрішньої і зовнішньої політики. У такому симбіозі «державна безпека» – це комплекс заходів, які здійснюються органами державної влади для захисту державного та суспільного устрою, територіальної недоторканності й незалежності держави від «підривної діяльності ворожих комуністичному ладу буржуазних спецслужб», а також від противників існуючого устрою усередині країни. Під визначення «ворожих» підпадали усі неугодні існуючому радянському режиму: які цілі «буржуазні» держави так і політичні партії, громадські організації. Не стали винятком політичні партії Західної України у міжвоєнний період ХХ ст., які трактувалися режимом як «буржуазно-націоналістичні», антинародні та реакційні. Автори серії брошур «Західно-українська контрреволюція в підготовці війни проти СРСР», «Саботажники визвольного руху-інтервенти», «З хрестом і маузером проти радянської України (про католицькі партії української буржуазії Західної України)» мали на меті ознайомити зі зброями підготовки інтервенції, з методами ошукування широких верств трудящих з використанням релігійного та націоналістичного лозунгів, соціальної демагогії, якими послуговуються партії Західної України. Упродовж 1950 – першій половині 1980-х рр. радянські «безпекові школи» починають запозичати провідні ідеї «буржуазних» західних концепцій. Під їх впливом у період «гласності», «перебудови» та «демократизації» в СРСР, особливо на зламі 1980 – 1990-х рр., у країні розгорнулася масова критика органів державної безпеки. Саме тоді термін «державна безпека» (де-факто, безпека політичного режиму й вищої партійної номенклатури) став розглядатися радянськими науковцями значно ширше, ніж «безпека суспільства» [5, с.21].

Відновлення української державності у 1991 р. започаткувало діаметрально протилежний підхід до поняття «безпеки», ніж в останні роки існування СРСР. Тоді ж із наукового обігу практично вийшов доробок радянської історіографії, оскільки тогочасні вчені не розробляли категорію «національна безпека», яку на практиці заміняли терміном «безпека СРСР», «державна безпека». Також залишилися осторонь такі важливі у загальноприйнятому розумінні компоненти національної безпеки, як безпека суспільства й особистості.

Проаналізувавши стан українського безпекознавства, академік НАН України В. Горбулін констатував: «Ефективність функціонування системи управління національною безпекою (СУНБ) значною мірою визначається як станом розробленості теорії національної безпеки, так і рівнем впровадження у практику відповідних методів, методик, моделей, механізмів, принципів тощо.

В сучасній Україні теорія національної безпеки знаходиться в стадії активного формування й динамічного розвитку, що зумовлене стрімким розвитком процесів глобалізації, інтенсивним наростанням загроз у багатьох сферах життєдіяльності особи, суспільства й держави, ускладненням їхніх взаємозв'язків. Водночас спостерігається тенденція зростання складності СУНБ. Вона знаходиться у стадії глибокої трансформації і, з одного боку, набуває багаторівневого, багатоцільового характеру, а з іншого – потребує розробки нових підходів і методів для забезпечення функцій ефективного передбачення, прогнозування, планування,

побудови сценаріїв розвитку тощо» [6, с. 5 - 6].

Починаючи з 90-х рр. XX ст. увага вчених приділялася оборонному військовому потенціалу нашої держави. У працях В. Богдановича, О. Бодрука, Ю. Калагіна, В. Ліпкана, Г. Новицького, Л. Хилько та ін. дослідників та публіцистів окреслено складові оборонного потенціалу та шляхи підвищення їх показників. Основна увага сконцентрована на проблемі підготовки силових структур держави до можливого військового конфлікту. Зокрема В. Пасічко констатував, що «проблеми, пов'язані із забезпеченням воєнної безпеки нашої держави, були актуальними з перших днів незалежності України. За нинішньої воєнно-політичної обстановки у світі, коли багато країн не виключає можливості використання збройних сил задля реалізації своїх національних інтересів, та з появою нових загроз, пов'язаних з діяльністю міжнародних терористичних угруповань, саме оборонна сфера стає однією з найважливіших складових забезпечення необхідних умов життєдіяльності і розвитку суспільства» [12, с. 77].

Сучасна глобалізація – це незавершений і нерівномірний процес, розвиток якого супроводжується різними за силою контртенденціями й суперечливими явищами.

Глобалізація проявляється насамперед у колосальному ускладненні навколишнього світу, стиранні грані між внутрішньою й зовнішньою політикою, економікою. Глобалізація виступає також як інструмент управління міжнародними процесами, переформатування сформованої міжнародної системи, вона викликає інтенсивну взаємодію й тісну взаємозалежність націй-держав, які утворюють сучасну світову систему [13, с. 54].

В умовах глобалізації проявляється здатність національної держави трансформуватися до нових обставин і потреб нової епохи. Всупереч швидким технологічним інноваціям, змінам на внутрішній і зовнішньополітичній арені, національні держави демонструють високий потенціал пристосованості, здатність до отримання додаткових переваг, високий рівень гнучкості. У XXI столітті сили державних структур будуть створені набагато жорсткіші правила, спрямовані на вирішення головних суспільних задач. Національна держава постала перед необхідністю відкритися всесвітній взаємозалежності. Вона змушена взяти на себе турботу про соціальний комфорт і матеріальний добробут, особисте благополуччя і безпеку людини, про захист її основних прав і свобод. Одна з основних її функцій – нести нову відповідальність соціального, економічного, технічного і культурного характеру [15, с. 9-10].

Сучасна національна держава – це головний агент розвитку, організатор адміністративно-політичної, юридичної, економічної, культурної сфер, навколишнього середовища у відповідності до вимог ринкового господарства. Ринок, в умовах глобалізації, сприяє створенню національного багатства. Але така функція під силу лише ринку, який пов'язаний з мережею соціальних і політичних інститутів, що наповнюють його певними цінностями і пріоритетами. В цих умовах національна держава покликана піклуватися про збереження і розвиток національної культури, мови, науки, мистецтва, освіти, охорону приватного життя громадян, забезпечення їх доступу до інформаційних терміналів національного і міжнародного масштабів. В умовах глобалізації зароджуються процеси, здатні в майбутньому призвести до деприватизації держави, тобто перетворити її на практиці в силу, віддану служінню народу [2, с. 39].

Глобалізація, розвиваючись із національного джерела, не може не служити їй, збагачуючи політичні, економічні, технічні, просторові й організаційні можливості її реалізації. Ігнорування національної держави, її суверенітету – це помилковий шлях, що веде до конфліктів. Жодна глобальна система не буде життєздатною, якщо не буде відкритою національним інтересам, не буде побудована на взаємодії національних держав. Тим більше, що сам національний інтерес не виступає чимось чужорідним глобальному, оскільки є синтезом внутрішніх і зовнішніх факторів. В основі глобальної відповідальності суб'єктів міжнародних відносин знаходиться облік і реалізація національних інтересів. Тільки таким методом може бути переборена їх «анархія». Глобалізація і національні інтереси держав і їх суверенітет, – не взаємовиключні, а взаємодоповнюючі структурні елементи глобального міжнародного порядку. Зміцнення позицій держави в системі міжнародних відносин є неминучим, оскільки і в умовах високорозвиненого громадянського суспільства її існування є необхідним [16, с. 30-31].

Визначена модифікація параметрів державного суверенітету не призвела до скасування ролі сили ні в середині окремо взятої країни, ні на міжнародній арені взагалі. Влада, наділена монополією на легітимне застосування сили і насильства, продовжує залишатися в руках

держави, за винятком тих випадків, коли вона, за взаємною згодою з іншими державами, делегує таке право міжнародним організаціям для проведення спеціальних, обговорених операцій.

Глобалізація є неминучим етапом історичної динаміки. Вона, дійсно, відкриває перед державами нові можливості, але й несе нові виклики. Використання нових можливостей і протистояння новим викликам потребує вироблення кожною національною спільністю свідомої стратегії національної безпеки, яка була б здатна протистояти всім небезпекам і викликам ідеології «глобалізму».

Бібліографічний список:

1. Актуальні питання оборонної політики України в контексті нового бачення способів ведення війн і міжнародного тероризму : науково-інформаційний збірник / [за ред. В. П. Горбуліна]. – Вип. 30. – К. : ДП «НВЦ «Євроатлантикформ», 2006. – 272 с.
2. Гаджиев К. С. Конец евроцентрического мира и новая конфигурация геополитических сил. – М.: МГУ, 1993. – 296с.
3. Галузин А. Ф. Правовая безопасность и ее принципы / А. Ф. Галузин. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 358 с.
4. Глобализация: Контуры XXI века. – М.: ИГП РАН, 2001. – 342с.
5. Гончаров И. В. К вопросу о понятии конституционной безопасности государства / И. В. Гончаров // Государство и право. – 2003. – № 12. – С. 104-108.
6. Губський Б. В. Євроатлантична інтеграція України / Б. В. Губський. – К. : Логос, 2003. – 328 с.
7. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006. – 696 с.
8. Єзеров А. А. Конституційна безпека як складник національної безпеки України / А. А. Єзеров // Стратегічні пріоритети. – 2013. – №2 (27). – С. 120-126.
9. Ефременко Д. В. Ассиметрия мировой системы суверенитета: зоны проблемной государственности / под ред. М. В. Ильина, И. В. Кудряшовой. – М.: МГИМО Университет. – 2011. – 247с.
10. Кордон М. В. Україна – НАТО: історія та сьогодення / М. В. Кордон. – Житомир : Полісся, 2008. – 148 с.
11. Ліпкан В. Національна безпека України / В. Ліпкан. – Київ, 2009. – 356 с.
12. Малик І. Народження «Доктрини інформаційної безпеки України»: від теорії до практики / І. Малик // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2010. – Вип. 22. – С.76 – 81.
13. Марченко М. Н. Государство и право в условиях глобализации. – М.: Проспект, 2008. – 400 с.
14. Манилов В. Исследование проблем национальной безопасности: вопросы методологии / В. Манилов // Военная мысль. – 2005. – № 5. – С. 11.
15. Нарочницкая Е.А. Национальный фактор в эпоху глобализации // Процессы глобализации: экономические, социальные и культурные аспекты. – М., 2000. – С. 102 – 103.
16. Пастухова Н.Б. Проблемы государственного суверенитета. – М.: Норма. – 2006.-178с.

Alekseenko I., Kuras A. Transformation of national security concepts in the context of globalization

This article deals with the notions of «safety», «national security of the state», concepts and types of national security through the prism of the processes of globalization, its threats and challenges. As the authors note, due to the transformation of the state institution, the emergence of new actors of the international political system, as well as relations between the state, society and the citizen.

Based on the new geopolitical realities, the category «security» is filled with new content its paradigm is changing. The political space of the world is diverse, the existence in it of various democratic and autocratic practices creates variability in the understanding of security and in the formation of a system for its provision.

Key words: *sovereignty, state, security, national security, political system, threats and challenges of globalization, military security, information security.*